

Kaynaklarda Kuzeybatı Karadeniz’de Osmanlı Kaleleri

Prof.Dr. Gönül GÜREŞSEVER CANTAY*

ÖZ

Bu araştırma metni Karadeniz kapalı havzasının Orta Avrupa’dan başlayarak, çeşitli nehir, ırmak ve derelerle beslenerek büyüyen ve taşıdığı alüvyonlarla kuzeybatı Karadeniz kıyı çizgisini sürekli değiştiren alüvyonlarla oluşan, önceleri bataklık iken günümüzde kara olarak tanınmakta olan, sulu zeminlerdeki yapılaşmalar ki, hisar, kale, kale-şehir olarak meydana getirilmiş toplu yaşam yapılarının planlaması, uygulama teknikleri, yönetimi ve askeri yapı özellikleriyle tanıtmakta. Çalışmanın ana kaynağını Evliya Çelebi’nin *Seyahatname* eseri oluşturmakla beraber varsa yayınlanmış plan, resimlerle özgün yazılı kaynağın verdiği bilgilerin teyidi yapılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin 15-17. yüzyıl süresince konuya ilgisi de vurgulanmağa çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hisar, kale, Kale-şehir, Varoş, Bender Kalesi

* Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye
E-posta: g.cantay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2841-2755,
DOI: 10.32704/erdem.572878, (Araştırma Makalesi)
Bu makale davetli bir makaledir.

ABSTRACT

OTTOMAN CASTLES IN NORTH-WEST BLACK SEA REGION IN
THE SOURCES

This research paper introduces the collective living buildings which were built as fort, fortress and citadels in today's lands once were watery fields, which was formed by the aluvions brought from the beginning close havza of Black Sea By planning, application technics, methods and properties of military structures.

The main source of the study depends on Evliya Celebi's *Seyahatname* but confirmed by the other existing and published materials such as plans, pictures and original written sources. Ottoman's interest in this subject during 15th-17th centuries is also tried to emphasize.

Keywords: Fort, Fortress, Citadel, Outskirt, Suburb, Bender Fortress

İnsanların yerleşim ve korunma duyguları, onları başlı başına medenî hayatta geçişlerinin nedeni olmuş, yerleşim ihtiyaçlarını karşılayacak olan yapılar, mağaralardan başlayarak, konutlara uzanan mimarî yapıların doğmasını sağlamış, ancak bu yerleşim yapıları insanların kişisel varlıklarıyla birlikte, mallarını koruma ve devamlı kılma gibi bir zorunluluğu da beraberinde getirmiştir. İşte bu zorunluluk kale-şehirlerin kuruluş ve gelişmesinin de birinci nedeni olmakla kalmamış, aynı zamanda 'savunma' ihtiyaçlarını da belirlemiş, yerleşim ve korunma ordular ile savunma silâhlarının gerekçesi de olmuştur. Böylece başlayan yapılaşmalar kale-şehirler arasındaki yolların, köprülerin, bel, belen, geçitler gibi yollar üzerindeki tehlikeli ulaşım yerlerinde, tehlikeli durumlarına son veren kale, burç, hisar adlarıyla tanımlanan yol ve yolcuları koruyucu, kollayıcı yapıların varlığını gerekli kılmıştır.

Diğer taraftan insanların ihtiyaçları yerleşimler arası ilişkiler kadar önemli olarak, ticarî hayatın doğmasına sebep olurken, dinlenme, mal ve para değişimi için ise ribat, han, kervansaray adıyla tanıdığımız muhteşem yapıların varlık nedeni de olmuştur.

Böylece başlangıçtan beri kurulan devletlerin basit insan ilişkilerinden farklı olarak da ilişkileri zaman zaman bozulmuş, savaş adıyla tanımlanan, bir tarafın felâketine, diğer tarafın toprak ve kaynaklarının elde edilmesi olarak, zenginliği şeklinde tecelli eden sonuçlarla, kaleler ve kale-şehirler buldukları yer ve havalisini koruyan mimarî yapılar ya doğrudan inşa edilen ya da varlığı ve devamlılığını sağlamak amaçlı olarak, onarılmış veya yenilenecek ihya edilmiştir.

Evliya Çelebi (1970: c. 7; 279 vd.), h.1067/m.1656 Şaban'ının on ikinci günü Leh memleketine ve Rakoçi kral üzerine sefere gittiklerinde Silistre'den yola çıkıp, Tuna üzerindeki Tolcu Kalesi, Tolcu Adası ve İsmail Kalesi, Tatar Pınarı kalesi, Akkerman¹ ile Yanıkhisar'ı, bu kaleler arasında geçilen köy ve yerleşimleri anlatırken, yer yer arazinin yapısı ile de bilgiler veriyor. Hatta o tarihler için mevcut sınırları da belirtiyor. E. Çelebi, Melek Ahmet Paşa beraberliğinde yaptığı bu seyahatinden önceki seyahatlerini yazmadan önce dünyadaki nehirler hakkında bilgiler vermiş ve Tuna nehrinin sekiz kanal halinde Karadeniz'in batısında denize döküldüğünü anlatmıştır ki bu alüvyonlu yerlerde ve Tuna'nın kollarının bulunduğu yer yer sarp dağ ve kayalıkların olduğu coğrafyalarda ulaşım ve yerleşme için kalelerin inşası kaçınılmazdır (1970: c.5; 207 vd.). İşte yukarıda adı verilen kaleler ve kale-şehirler de inşa öyküleriyle Seyahatname'de tanıtılmaktadır.

¹ Ak Kerman: Ak Kale.

12 Şaban 1656 tarihli bu sefer yolculuğu Silistre'den başlayarak, gelinen marmur, zengin Hacıoğlu kasabasından başlıyor. Bu kasabanın büyük bir sahrası olduğu ve askerlerin orada toplandığı, kuzeye doğru devamla büyük Estergon kasabasına varılıyor ki, ahalisi reaya olup, yeniçeri ağasının hasıdır.

Silistre Eyaleti'ndeki yolculuk devam eder ve h.1044/m.1634 yılında, Sultan IV.Murat'ın emriyle kaymakam Bayram Paşa'nın fermanı ile Tersane-i Âmire kethüdası Piyale Paşa (kethüda) eliyle inşa edilmiş olan "Tolcu Kalesi" ne varılır. Önemli ve gayet yerinde yapılmış bir kale olarak tanımlanan bu kale yapısı, Tuna nehri üzerinde alçak bir kaya kütlesi üstünde, uzunca dikdörtgen planlı, güneyinde bir kapısı, hisar içinde ise cami, buğday ambarı, cephane ve Tuna'ya inen bir su yolu ile 70 nefer evleri, 300 neferi, Tuna'ya bakan uzun namlulu toprakları bulunuyor. Tolcu kalesinin bu tanıtımı kale yapısının bulunduğu yerin önemli bir geçit yeri stratejik bir durumu olduğunu da tanıtır. Kale hâkimi aynı zamanda gümrük emini olan Mustafa Ağa bu kale varoşunda cami ve hayır yapıları inşa ettirmiş, ancak evleri saz ve hasır örgülü olarak yapılmış Ulah ve Bulgar evleridir. Tolcu kalesi liman yerleşmesi olan varoşu ile limanını Ruslara karşı korumakla kalmıyor, Tuna'ya dönük toprak namluları kale-şehre tehlikenin nereden geldiğini belirleyerek, liman ticarî hayatını da kollayıp, koruyor.

Tuna nehri deltasında oluşmuş "Tolcu Adası"², nehir yatağının ortasında, uzunluğu ve genişliği, o günün şartlarında, ulaşılan zamanla değerlendirilerek belirleniyor. Böylece Karadenize kadar uzunluğu sekiz saat, genişliği Tolcu şehri ile İsmail şehri arasında beş saat olarak ifade edilerek, adanın büyüklüğü belirleniyor.³

Büyük Tuna (ana kol) üç günde geçilerek, İsmail Kalesi'ne 500 parça gemi ile ulaşılır (1970: c.7; 281). İsmail kalesi balçıktan inşa edilmiş bir kale yapısıdır. Sultan II.Bayezid'in h.889/m.1484 deki Kili-Akkerman Seferi sırasında İsmail adındaki kaptan burayı zaptettiği için bu isimle tanınmış, serbest vakıf olup, Mekke, Medine vakfidir. İsmail şehrinin İç kalesi olmadığından kale dizdarı da yoktur. İltizamlı yüksek mansıp olup, darüssaade Ağası tarafından örfi hakimi tayin edilmekte, 400 adamı ile hükümet etmektedir. Büyük Tuna nehri kıyısında bir ticaret limanı yerleşmesi olarak gümrük emini bulunur.

² Tolcu Adası, Tuna nehrinin ana kanalı üzerinde oluşmuş, ormanlık ve çeşitli hayvanların yaşadığı, "Küçüngen Kuşu" diye bilinen bir kuş türünün avcılarının avlayarak "ok yelesi" yaptıkları, her yıl bu adada bulunun 70-80 bin sığırın kesilerek pastırma yapıldığı ve çengelli pastırma evleri (imalathaneleri) bulunduğu, sivrisinek, dilim sinek ve tatarcıkların çok olduğu bu nedenle İsmail, Kili ve Tolcu'daki fahişelerin bu adaya getirilerek ölüme terkedildiği yer olarak tanımlanmıştır. (1970: c. 7; 279)

³ "Ulaşım zamanı" ile mesafe-uzunluk ve genişlik belirleniyor.

Sokaklarında kaldırım olmayan şehirde üç İslâm mahallesinde kârgir, kiremit örtülü evler, camiler ve hanlar, tahta şendire⁴ örtülü dükkânlar bulunmakta, diğer evleri genellikle hasır ve kamış örtülü olarak yer almaktadır.⁵ Şehirdeki nüfusun büyük bölümü rum, ermeni, yahudi olması ise ticaret hayatını ifade etmektedir.

İsmail şehrinin kuzeyinde “Akkerman hududu”, doğusunda Kili kazası bulunmakta, bu bölgedeki köylerde tamamen Bucak Tatar Türkmenleri yaşamaktadırlar. Buradan Özü Eyaleti sınırı başlar ve kuzeye doğru çıkılarak “Tatar Pınarı Kalesi”ne ulaşılır. Bu kaleyi h.1046/m.1636 yılında Özü mutasarrıfı olan Kenan Paşa yeni olarak inşa ettirmiştir. Stratejik bir mevkiye, küçük, kare planlı, köşelerinde kuleleri bulunan bu kalenin bulunduğu yer kervan bozan tehlikeli bir yer olduğundan, bu mahalde yolların emniyeti için inşa edilmiş karakol kalesidir. Kale askerinin maaşı kervanlardan ve esirlerden alınan vergi (bac) ile ödenir.

İsmail kale-şehrinden hareketle, mamur Acıgöl köyü üzerinden meşhur “Ak-Kerman Kalesi”ne ulaşılır. İlk adı “Burgaz Konman” olan kalenin doğusunda Karadeniz ve Kamer ül kum denilen yer bulunmakta, bu taraftan gelen Cengiz oğulları orduları çok kere bozulmuş, el değiştirerek ulaşılan zamanda ise, h.889/m.1484 yılında Sultan II.Bayezit büyük bir ordu ile gelerek kaleyi kuşatmış ve büyük toplarla ateş altına alarak gedikler açmaya başladığında, Kırım Hanı Mengili Giray Han çapul izni alarak, tatar ordusuyla Turla (Dinyester) nehrini geçerek Eflâk ve Boğdan illerinde yağma ile ganimetler elde edilirken, bir taraftan da kalenin topa tutulması sonucu kuşaklı otağın bir tarafı delinmiş ve içinden on iki papaz çıkarak mücevherli zarf (mahfaza) içindeki kale anahtarlarını teslim ediyor. Böylece ele geçirilen Ak-Kerman kalesi, Karadeniz’e uzaklığı iki top atımı mesafede, Turla nehri kenarındaki bir yalçın kaya üzerinde ve dış görünüşüyle üç kat olarak yükselir. Sağlam ve sarp kaya üzerindeki kara tarafı, üç katı rıhtım yapı olarak inşa edilmiştir.⁶ Turla nehrine bakan tarafı ise alçak sur duvarlıdır. İç kalenin üç kapısından küçük olan ikisi Turla nehrine, büyük kapısı ise doğu taraftaki varoşa açılır. Büyük kapıda kalenin fethinde kullanılan büyük toplar yer alır ki, bu toplardan Osmanlı ülkesinin başka hiç bir serhat kale-şehrinde bulunmaz.⁷

⁴ Şendire: Ahşap (tahta’dan) levha halinde üst örtü sistemi. (Sözlüklerde bulamadığımız bu teknik terim. metin içindeki anlamıyla verilmiştir. Ancak metin içeriğinden yapım tekniği anlaşılmamaktadır.)

⁵ Evlerin yapımında çevrede bulunan malzemenin hakim olduğu anlaşılmaktadır.

⁶ **Rıhtım yapı:** Nehir yatağına yüzeyi olan bir çeşit taş duvar tekniği.

⁷ Tatarlar kale’ye kirman diyorlar (1970: c. 7; 283).

Ak-Kerman'ın iç kalesi, dört büyük kuleli olup, hendese (mühendislik) ilmi üzerine dört köşe planlı, üç katında çeşitli sanat unsurlarına sahip, ve yüksek, altı kat bölmeli olup, kulelerden bazıları kurşun kaplı olarak onarılmıştır. Kale varoşunun, iki tarafı yalçın kesme çakmak kayası üzerine üç kat halindeki sur duvarlarının hendeği elli arşın genişliğinde olup, derin hendekli sur duvarı ise kırkar ayak eninde kalın rıhtımdır ki, fil gövdesi büyüklüğündeki küfeki taşlarından örülmüş kalın duvardır.⁸ Ak-Kerman varoşu büyük kapı önündeki demir kapılı, asma köprü ile dışa açılır. Varoşu-şehri on üç mahalle olup, Sultan II. Bayezit, Mengili Giray Han, Sultan Selim'in inşa ettirdiği camileri, 17 çocuk mektebi bulunur. Evlerinin hepsi tahta örtülü, iki katlı, bahçelidir. Kahvehaneleri de aynı tarzda inşa edilmişlerdir. Kale varoşunun batısında kum tepeleri yığınlar halinde birikmiş olup, nehrin doğusunda ise ticaretle uğraşan halkın, bağ ve bahçeleri bulunur.

Ak-Kirman'dan batıya yol alınarak, Bucak tatarlarının hakimi olduğu ve hakimine 'Yalı Ağası' denilen "Hankışlası"na, buradan da gene eğimli bir arazi üzerinden batıdaki "Yanık Hisar Kalesi"ne ulaşılır. Bu kale Ak-Kirman toprağında, Turla nehri geçidinde Sultan II. Bayezit'in inşa ettirdiği, Galata Kulesi gibi yuvarlak, üzeri sivri (külâh) ahşap örtülü sağlam bir kaledir. Mehmet Giray Han zamanında kazaklar tahrip etmiş h.1025/m.1616 yılında Sultan I. Ahmet'in fermanıyla Özü hakimi Şakşakî Paşa tarafından yeniden inşa edilmiştir. Yanık Kalesi, Kırım ve Ak-Kirman'a uzanan yolda önemli bir geçit menzili olup, Turla nehri bu kaleden geçilir ve burada Turla nehri Boğdan ile Kazaklar arasındaki sınırı da belirler. Kale dizdarı, askerleri ve yirmi şahî topu bulunur. Melek Ahmet Paşa, bu geçit kalesinin de hemen hendeğini askere temizletir ve elli adet de dalyan tüfek vakfederek, Ak-Kirman siciline işletir.

Turla nehri kenarından batıya doğru gidilerek tatar hanı veziri Sefer Ağa'nın kışlası olan "Hacı Hasan Köyü"ne, buradan Korkmaz ve Porka köylerine, Çöplüce kasabasına, Telmez ve Löventa, Kopan, Yeniköy'e gelindiğinde "Bender Kalesi" gözüktür.

Sultan II. Bayezit h.889/m.1484 tarihinde Ak-Kirman kalesini feth ettiğinde Gedik Ahmet Paşa tatarlara geçit imkânı için küçük bir kule bina ettirmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında kazaklar bu kule-kaleyi yıkmışlar. Tatar askeri Turla nehrini geçerken Rusların tatarlara zarar vermeleri üzerine de,

⁸ E.Çelebi bu tarihe kadar 7060 kale yapısı gördüğünü, böyle heybetli derin hendek görmediğini bildirir. Melek Ahmet Paşa Ak-Kerman kalesinin hendeğini askerler ve halk ile birlikte temizletir. İçine bir hardal tanesi bırakanın hakkından gelinmek için tellallar bağırtır, sıkı tenbih eder. Hendeğin içine Turla nehri akıtılır ve bu işler sicile kaydedilir.

Tatar Hanı K.S.Süleyman'dan burada bir kale yapılmasını istemiş ve hükümdarın emriyle Bender Kalesi inşa edilmiştir.⁹ Özü eyaletine bağlı sancak beyi merkezi olduğundan yüz elli akça payesiyle, kırk nahiyeli şerif kaza olarak durumu belirlenmiştir. Bu nedenle Tımarı, zeametinden ayrı olarak, kanunla belirlenen cebelileri (suvarileri) ile üç bin asker çıkararak bir kale-şehirdir.¹⁰ Kuşatma olduğunda kale içinden on iki bin müslüman asker olur.

Evliya Çelebi, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Koca Sinan Ağa (Abdülmenan oğlu)’nın bu kaleyi inşa ettiğini bildirirken; “bütün bilgisini, maharetini göstererek çeşitli hendese ilmi üzere kuleler ve san’atlı, sağlam burç ve buralar yapmış ki, anlatmakta insanın dili kısıdır” der. Kalenin kapı ve duvar kalınlıkları yirmi ayak olup, “horasanî rıhtım duvar” olarak örülmüştür.¹¹ Kalenin çevresi bedenler üzerinden iki bin beş yüz yirmi adımdır. Turla nehri tarafında iki kat sağlam duvar ve hisar olarak inşa edilmiş olup, hendegi olmayan kale, kara tarafında derin bir hendekle kuşatılmıştır. İç kalenin iki kapısından biri kibleye bakan varoşa (şehre) açılır ki, büyük bir demir kapıya sahip olup, savaş zamanlarında da üstten indirilen (gıyotin kapı) ikinci bir demir kapısı bulunur. Hendek üzerindeki asma köprü ise geceleri zincirli dolap sistemiyle kaldırılarak, kale kapısına siper edilir.¹² İç kale iki sur duvarı ile çevrili olduğundan bu büyük kapıdan başka en içteki sur duvarında da bir demir kapı daha bulunur. Kibleye açılan bu iç kalenin iç kapısı üzerinde mermer bir kitâbe yer alır.¹³ Bu yukarı iç kale surları on iki ahşap örtülü büyük sur kulelerine sahip olup, dört köşedeki büyük kulelerde büyük-küçük toplar yerleştirilmiş, kapısı üzerinde Kanunî Sultan Süleyman’ın bir küçük camii inşa edilmiştir.

Bu çift surlu iç kalenin doğuda bir demir kapısı da aşağı hisara açılmakta, aşağı kale Turla nehri kenarına uzanmaktadır. Burada Bender Kalesi’nin

-
- 9 Bender kaleşehri’nin, daha önceki bir karakol kalesi’nin yerinde inşa edilmiş olması, bu geçit yerinin su ve kara yolu üzerindeki ticari hayatının önemini de açıklar.
- 10 Yeniköy’de Bender hakimi tarafından kılavuzlar olarak batıya hareket etiklerinde, Melek Ahmet Paşa’yı karşılamaya dokuz bin Bender askeri mükemmel bir törenle karşılarlar. Ancak Melek Ahmet Paşa otağında oturur, kale neferlerine bir kese bahşiş ihsan eder, ancak dört tarafa karakollar gönderir. Bunun nedeni Bender Kalesi kâfiristanın ortasındadır. (1970: c. 7; 290-291).
- 11 **Horasanî rıhtım duvar:** Horasan harcı ile örülmüş taş duvar.
- 12 **Zincirli dolap:** Kale kapısına bağlanan köprünün inip-kalkması için oluşturulmuş bir teknik sistem.
- 13 E.Ç. bu kitâbeyi yüksekte olduğu için okuyamadığını bildirir (1970: c. 7; 292). Bu kitâbenin sağında gene mermer üzerine “Ah canım Rukiye hanım!.. Âşıkı, Macar Mustafa” yazısı yanındaki taş doku üzerinde bir mavi-beyaz İznik işi çini tabak monte edildiğini bildirir. Ayrıca Bknz. (Çulpan: 1966: 881-883 ; Eyice: 1992: c.5 431, kol. 3)

görevlilerine ait bağ ve bahçeleri olmayan evleri bulunmaktadır. Bir başka bölüm olarak inşa edilmiş olan bu aşağı hisarın (iç varoş-şehir) altı kulesinde Turla nehrine bakan balyemez topraklarla donatılmıştır ki, Melek Ahmet Paşa harap duruma gelmiş olan bu kulelerin üst örtülerini kendi parası ile ahşap şendire ile örttürmüştür. Bu sur duvarında Turla nehrine açılan bir su kapısı bulunur. Aşağı hisarın doğusunda Turla nehri kumsal ve yer yer de kayalıklı bir coğrafya olduğundan sur duvarları da yer yer kayalar üzerinde, hendeksiz olarak inşa edilmiştir ki, K.S.Süleyman'ın bir camii de buradadır. Bu iç kale-nin hendeği kalın direklerle parmaklıkla çevrili (ahşap korkuluklu) ve hisarın dört tarafı savaş alanları (cenk meydanı) olarak düzenlenmişti. Kalenin doğu tarafı varoşsuz ve saldırı tehlikesine açık olduğundan, kale bu taraftan topraklarla donatılmıştı.

Bender Kalesi'nin asıl büyük varoşu batı ve kible yönünde inşa edilmiştir. Bu kale-şehrin (varoşun) çevresi tamamen kesme hendek olup¹⁴, her tarafında kuyular ile karakol binaları (karakol haneleri) inşa edilmiş. Yedi Müslüman, yedi Eflâk ve Boğdanlı mahalleleri, dört camii, bir hamam ile iki çocuk mektebi ile iki katlı, ahşap, üstü saz örtülü, çit çevrili evleri, iki yüz dükkanlı çarşısı, kaldırımsız sokakları bu kale-şehrin 17.yüzyıl ortalarındaki dokusunu oluşturmuştu.

Bender kale-şehri, Evliya Çelebi'nin Koca Sinan tarafından inşa edildiğini bildirdiği bir kale-şehir yapısı olarak önemli olmaktadır. Diğer taraftan Sinan'ın kendi sözleriyle yazıldığı bildirilen üç kaynakta, yapılar bilinen başlıklar altında sıralanarak verilmişken, "Kale mimarisi" başlığı olarak bir başlık bulunmamakta ve planlayıp inşa ettiği bilinen bir kale-şehir yapısı adıyla tanıtılmamaktadır (Meriç: 1965).

Ancak her üç eser dikkatle incelendiğinde şu bilgileri tespit etmek mümkün olmaktadır:

Risaletül Mi'mariye'de "Abdülmennan oğlu Sinan Mimarbaşı ki, Osmanlı kanunu ve hakkaniye lutuf üzere vilâyet-i Karaman ve bilâde Yunan devşirme oğlanları ile devlet kapısına gelip, ondan bir kaç zaman dışarda hizmette kullanılıp, acemioğlanı payesini de geçip yeniçeri oldum ve o bölükte iken Belgrad ve Rodos seferlerine hümayun hizmetinde bulunarak sekbanlık mertebesine ve aynı ocakta Mohac seferine eriştim ve acemioğlanlar yayabaşısı oldum. Nice sonra kapu yayabaşılığı inayet buyruldu. Sonraki zamanda (Kapuyayabaşı olarak) Alaman seferine vardım. Sonraları da Bağdat Seferinde haseki olup,

¹⁴ **Kesme hendek:** Doğal kayanın kesilmesiyle açılan su hendeği.

Hümayun mevkibinde akıl ve şans ile müracaat edilip Körfözle Polya seferlerinin sonunda Karaboğdan seferine katılıp hayır ile döndüğünde İmarbaşılık hizmeti üstüme verildi. O zamandan bu zamana kadar üç padişahın eyyamı hümayunlarında (hizmetlerinde) temhid olunan (düzenlenen) binalardan Sultan Süleyman Han hazretlerinin cülusundan sonra babası Sultan I. Selim üzerine bina olunan imaret-i şerifeden başka diğer bütün eserler bu kullarının (üç hükümdarın) müjdesiyle bana verilmiş görevlerdir. (Meriç 1965: 16).”

Tuhfetül Mi'mari'nde ise: “... padişahı azimüşşan-a' nı Sultan Süleyman Han ve Sultan Selim hanı sani ve Sultan Murad Han hazretlerinin eyyamı hümayunlarında temhid olunan binalardan ancak Sultan Süleyman han aleyhirrahmeti velgufran hazretlerinin cülusu saadet me'nuslarından sonra babaları Padişah-ı cennetmekân Sultan Selim Hanı Evvel üzerine bina olunan imareti şerifeden gayri bilcümle bu kullarının mübaşeretüyle vaki olmuştur (Meriç 1965: 17).”

Risale-i Tezkiretül Ebniye'de: “Abdülmennan oğlu Koca Sinan, Sultan Bayezid oğlu Sultan Selim Han zamanında devşirme gelip, Sultan Süleyman Hanı Gazi devrinde yeniçeri olup, Rodos ve Belgrad seferlerine atlı sekban oldukda Mohac seferine varub, acemi oğlanları yayabaşılığı oldum. Geçen sürede tam hizmet ederek, Kapu yayabaşılığı ihsan edilip, ba'de zaman Zemberekçibaşılıka yükselerek Alaman seferinden sonra Bağdat'a gitmek müyesser oldu. Andan geldikde Haseki eylediler. Yine Şahı Cihan ile Korfoz ve Pulya ve Karabuğdan seferleri olub, nice fethi fütuh müyesser oldu. Ol tarihte bu hakiri müstehak görüp Reisi İmaranı Dergâhı Âli eylediler. Bu zamana gelinceye kadar padişaha hizmet edip, manzurı ehli hüner olacak binalar bünyad eylemek nasib oldu. Hâkiyâ hâtırı fâtıra hutur eyledi ki, resmidüb bina eylediğim cevami u mesacidi ve sair ebniye-i âliyei on üç bab üzere inşa idüb bir risalei bihemta eyleyüb Tezkiretül Ebniye deyu tesmiye eyleyem...” (Meriç 1965: 69-70).

Koca Sinan'ın bu üç yazılı eserlerinden *Tuhfetül Mi'marin*'de, iki kalede birer cami inşa ettiğini öğreniyoruz. Biri Van Kalesi'nde, diğeri Şehri Zül'de Gülanber Kalesi'nde Kanuni Sultan Süleyman Camii. Bu önemli kale şehirlerde Koca Sinan'ın sadece birer cami inşa etmiş olması düşünülemeyeceği gibi, kale yapılarının da muhakkak bir onarımdan geçirilmiş olacağı açıktır. Gene aynı eserinde karşılaştığımız “Mukaddime İmarlığın kavaidi ve ebniyenin esası ve arazinin istihkâmı mülhaza olunmak lâzimattan idüğünün beyanıdır” (Meriç 1965: 19, 50) ifadesinden Bender kale-şehri gibi aluvyon dolgu ve

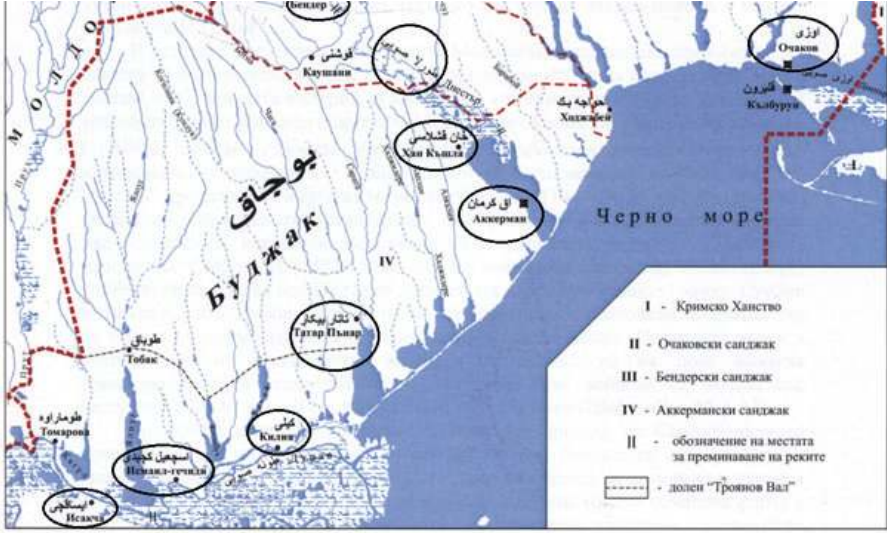
kayalıklı bir zeminde bir stratejik kale yapısı ve varoşunun planlanıp inşasının Koca Sinan tarafından yapılmış olacağını açıklar. Aynı eserde “ Ve Haccı Şerif yolunda Sultan Süleyman Han’ın bir kaç yerde rıbatülhayli ve muhafaza için kal’alar ve bürkeler yapılmıştır...Mekke-i Muazzama’da da rıbatülhayl yapmış” olması, Sinan’ın Kale Mühendisliği, kale-şehir kuruluşları konusunda da eserler verdiği şüphe bırakmaz.

Murat Hüdavendigâr ile başlayan Balkanlardaki Osmanlı fetihleri, Fatih Sultan Mehmet döneminde devam etmiş, S.II.Bayezit döneminde ise fetih hareketi Kili-Akkerman kalelerine kadar uzanarak devam ettirilmiştir. Böylece başlayan Kuzey-Batı Kara Deniz topraklarındaki Osmanlı yapılaşması Kırım yarım adası havalisinde de devam ettirilmiştir. K.S.Süleyman’ın orta Avrupa’ya uzanan seferlerinde kazanılan toprakların yapılaşması kadar Kuzey-Batı Kara Deniz’in Tuna, Turla (Dinyester) nehirlerinin geçit yolları üzerindeki yapılaşmaları kadar bu nehir deltalarının Kara Deniz ile buluşma yerlerinde de ticari emniyeti de dikkate alınarak, kale-şehirler inşa edilmiştir.

Evliya Çelebi’nin Kanunî Sultan Süleyman’ın imarbaşısı iken inşa ettiğini bildirdiği bu önemli kale-şehir Turla nehri üzerinde oldukça çetin coğrafyada bir tarafında nehir, alüvyonlarla oluşmuş kum tepeleri, yer yer kayalıklardan oluşmuş zemin üzerinde, üstelik, birden bire yükselen kaya kütlesi üzerinde bir iç kale ve doğu nehir tarafına bir iç varoşla, batı ve kible tarafında önemli bir kale planlaması ve büyük varoşuyla kuruluşunu, sur duvarları ve burçlarında uygulanan horasanî duvar tekniği ile derin ve kaya kesimli geniş-derin hendekleriyle olduğu gibi, kale inşa teknik ve bilgisine sahip mühendislik bilgisiyse donanımlı bir mühendisin Koca Sinan olduğu tezkirelerinde ismen bildirilmese de ondan başkasına ait olduğu söylenemeyeceği gibi, O’nun yapı listelerine “Kaleler, Kale-şehirler” başlığıyla ilâve edilebilir.

EK HARİTA ve FOTOĞRAFLAR

H.2.Evliya Çelebi'nin seyahat güzergahı

F.3.Tolcu iç kalesi (Enisala) ve varoşu.

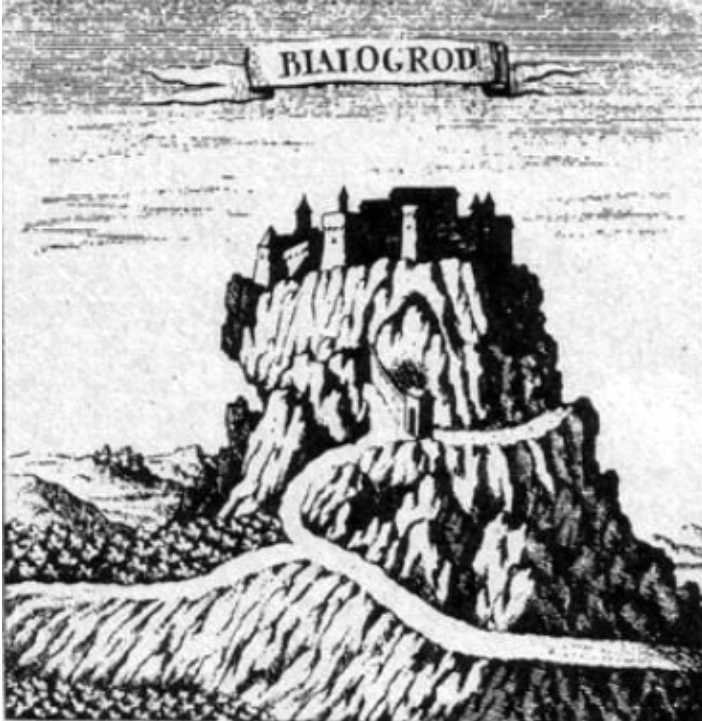
R.4.İsmail Kale şehrinin 1790 yılındaki kuşatmayı gösteren resim. (Wikipedia'dan)

F.5.Tatar Pınarı Kalesi

F.6.Tatar Pınarı Kulesi'nde iç mekan dokusu

R.7.Belgrad Akkerman

F.8. Akkerman Kalesi (Belgrad Dinyester)

F.9. Akkerman surları ve kale hendeği

F.10. Akkerman Kalesi

F.11. Bender Kalesi: üstte içkale ve iki kademeli surlar, altta surların dıştan görünüşü.

F.12.Mikhail Matveevich Ivanov (1748-1823) Bender Kalesi 1790'daki resminde içkale ve varoş surları.

F.13.Bender Kalesi burçları

F.14.Bender Kalesi Turla Nehri ilişkisi.

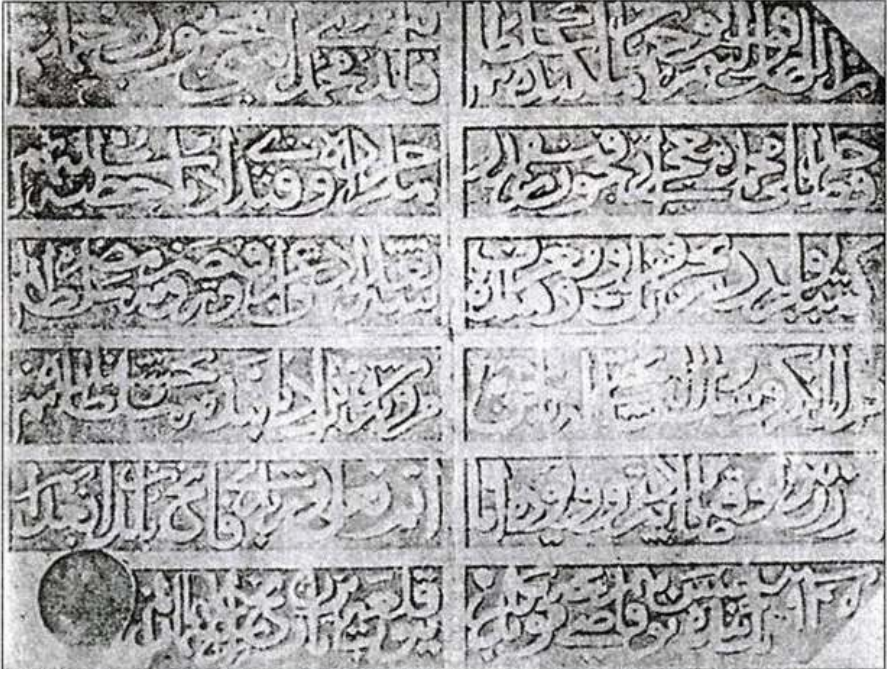
F.15. Bender Kalesi varoşlar arasındaki kapı.

F.16. Bender Kalesi iç kalenin girişi.

F.17. Bender içkale kapısı.

F.18. Bender Kalesi'nin h.935-m.1538 tarihli kitabesi (TDİ. Ans. C.5, s. 431'den)

KAYNAKLAR

- Akalın, Şükrü Haluk (2011). *Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altınay, A.Refik (1936). *Türk Mimarları*, İstanbul.
- Barkan, Ö.L. (1942). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, c .II, Ankara, s.279-386.
- _____ (1942). “Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller”, *Vakıflar Dergisi*, c. II, s.354-365, Ankara.
- Cantay, Gönül (21-23 Nisan 1988). “Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Kitabelerinde Yapıların Adlandırılması”, *Sanat Tarihinde Terminoloji Semineri*.
- _____ (1993). “16. yüzyıl Külliyelerinin Şehirlerin Tarihî Topografyasını Belirlemesi”, *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, s.75-78, Konya.
- _____ (1994), “Ahlat ve Van’ın Şehir Kuruluşu”, *IV. Ahlat Kültür Haftası*, (20-24 Ağustos 1994/Ahlat), Bildiriler, Ankara.
- Çulpan, Cevdet (1966). “Moldovya’da Bender Kalesi Kitabesi”, *Türk Kültürü*, IV/46, s.881-883.
- Güreşsever, Gönül (1975). *Anadolu’da Osmanlı Devri Ker-vansaraylarının Gelişmesi*, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Güreşsever (Cantay), Gönül (2001). “Osmanlı Döneminde Güneydoğu Anadolu’da Ticaret Yolları ve Menzil Kuruluşları”, *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni (25-27 Ekim 2000, Hatay)*, c. 1, s. 131-137Ankara.
- _____ (2002). “Ahlat ve Van’ın Şehir Kuruluşu”, *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, Ankara, s. 55-70.
- _____ (2003). “Kayseri’de Selçuklu Yapılaşmasının Önemi ve Koruma”, Erciyes Üniversitesi Kayseri Yöresi Araştırmaları Merkezi (KAYTAM), *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, (10 – 11 Nisan 2003, Kayseri.), s. 101-110, Kayseri.
- _____ (2004). “Doğu Anadolu’nun Aldığı Göçler ve Diyarbakır”, T.C. Diyarbakır Valiliği, *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004, Diyarbakır) Bildiriler*, s. 25-32, Diyarbakır.

- _____ (2007). “Yollar, Göçler ve Mardin Kale Şehri”, *Artuklular (I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri 25-27 Ekim 2007 Mardin)*, c. 2, s.167-178.
- _____ (2007). “Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn ile Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Sivas”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25 Mayıs 2007, c. 1, Sivas 2007, s. 7-13.
- _____ (2008). “Filibe Tarihi Topografyasında Hüdavendigâr Külliyesi”, *Bulgaristan, Filibe Murat Hüdavendigâr Cuma Camii Bildirileri*, (7 Haziran 2008), s.1-6. Filibe.
- Eren, Meşküre (1960). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul.
- Ergin, Osman (1939). *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1970). *Seyahatname*. c.7 , (Zuhuri Danışman tabbı), s. 279, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1992). “Bender Kalesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.5, s.431, kol.3, İstanbul.
- Gözaydın, Nevzat (1972). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Üzerine”, *Türk Kültürü*, X/119, Eylül 1972. s.28-30.
- Heyet: İstitut Naradov Azii (1961) *Evliya Çelebi Kniga puteşestivja-zemley Moşdavii i Ukrayiny*, Moskva.
- Konyalı, İ. Hakkı (1948). *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul.
- Kuban, Doğan (1961). “Türk Şehir Yapısı Üzerine”, *Mimarlık ve Sanat*, I, s.37-41 İstanbul.
- Meriç, Rıfki Melül (1965). *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Orhonlu, Cengiz (1967). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul.
- Sönmez, Zeki (1988). *Mimar Sinan ile ilgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- Ülken, H. Ziya (1970). “Bir Türk Sitesinin Kuruluşu”, *Yeni İnsan*, S. 86, s.18-24, İstanbul.
- _____ (1971) “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, s. 13-38, Ankara

Resim kaynağı:

Ruşça internet sitesi kaynağı: <http://forum.zamki-kreposti.com.ua/>
Wikipedia.